

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-57>

УДК 371.336:351.352

## ФІНАНСОВІ ТА РЕГУЛЯТОРНІ ЗАХОДИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ОПОРНИХ ШКІЛ ЯК ЗАПОРУКА ЯКІСНОЇ ОСВІТИ У ВОЄННИЙ ЧАС

## FINANCIAL AND REGULATORY MEASURES TO PROMOTE THE DEVELOPMENT OF HUB SCHOOLS AS A GUARANTEE OF QUALITY EDUCATION IN WARTIME

**Матвієнко Галина Анатоліївна**

кандидат економічних наук, доцент,  
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5265-8379>

**Мирошніченко Володимир Олександрович**

кандидат педагогічних наук, доцент,  
Бердянський державний педагогічний університет  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2281-1299>

**Matviienko Halyna**

V.I. Vernadsky Taurida National University

**Myroshnichenko Volodymyr**

Berdyansk State Pedagogical University

У статті досліджені фінансові та регуляторні заходи стимулювання розвитку опорних шкіл як запоруки якісної освіти в воєнний час. Доведена важливість фінансування якісної освіти для майбутнього розвитку країни. Досліджені законодавчі аспекти фінансування та функціонування опорних шкіл. Зазначено, що суттєве скорочення видатків на освіту вимагає запровадження нових ефективних механізмів фінансування освіти та нових підходів щодо управління. Визначені основні джерела фінансування середньої освіти та доведена необхідність та важливість розвитку опорних шкіл в Україні. Виділені основні напрямки розвитку середньої освіти в контексті післявоєнного відновлення. Сформульовано основні виклики та пріоритети розвитку середньої освіти в воєнний час та її фінансування.

**Ключові слова:** освітня субвенція, середня освіта, фінансування опорних шкіл, видатки місцевих бюджетів на освіту.

The article examines financial and regulatory measures to stimulate the development of hub schools as a guarantee of quality education in wartime. The legislative aspects of financing and functioning of hub schools have been studied. It is noted that a significant reduction in education expenditures requires the introduction of new effective mechanisms for financing education and new approaches to management. The main sources of funding for secondary education have been identified and the necessity and importance of the development of hub schools in Ukraine has been proven. The main opportunities for secondary education at present are: improving the quality of general secondary education through more efficient use of budgetary resources; attraction of additional international funds for financing institutions of general secondary education; creation of a safe and comfortable environment for all participants of the educational process in secondary schools, including the digital environment; development of flexible and alternative forms and models of training and assessment systems. Limitations of development that must be taken into account when developing educational policy: insufficient availability of complete information and analytics necessary for making quality management decisions in the field of general secondary education; suboptimal network of secondary schools; limited financial resources of the state, the continuation of martial law on the territory of Ukraine for a long period. A general problem that complicates the transparent allocation of funds is the inconsistency of open data on financing general secondary education institutions. There are also no agreed and verified registers of education seekers and teaching staff. In addition, there are no standards for the financial support of educational institutions, as well as reliable data on the costs per student, taking into account the funds of the state, regional and local budgets. The main directions of the development of secondary education in the context of post-

war reconstruction are highlighted. The importance of the cooperation of educational institutions with international organizations that can provide assistance and the importance of stimulating local authorities to invest resources in the development of education in the community, the development of new co-financing programs from the state and local budgets to improve the material and technical base of secondary education institutions is proven. Improving the level of education in rural areas, which is possible through the development of hub schools and the further division of institutions into primary, basic and specialized secondary education, improvement of employee remuneration systems. The main challenges and priorities of the development of secondary education in wartime and its financing are formulated.

**Keywords:** educational subvention, secondary education, financing of hub schools, local budget expenditures on education.

**Постановка проблеми.** Людський капітал є найбільшою цінністю будь-якої країни і в майбутньому цінність людського капіталу та його внесок в економіку буде тільки зростати. Розвиток і підтримка інтелектуального потенціалу нації залежить від ефективної системи освіти. Освіта виступає фундаментом для економічного розвитку та відновлення України і відіграє незамінну роль при швидкій інтеграції України до ЄС. Одним із головних завдань середньої освіти є розвиток когнітивних навичок, які безпосередньо пов'язані з майбутніми доходами та можливостями працевлаштування на ринку праці, існує також тісний зв'язок між якістю освіти та майбутніми доходами [11].

Відповідно до статті 78 Закону України «Про освіту», держава повинна забезпечувати виділення коштів на освіту у розмірі не менше 7% від ВВП з державного, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством. Однак досягнення цього рівня фінансування є складним завданням в мирний час, а в воєнні часи є практично неможливим, що зумовлює необхідність розробки механізмів більш ефективного розподілу наявних коштів. Тому дуже важливо зараз, при обмеженому фінансуванні, надати молоді України гідну та якісну освіту, яка дозволить їм реалізуватись професійно та підняти економіку України. Нові реалії вимагають розвитку фінансових та регуляторних заходів для забезпечення якісної та сучасної освіти. Так як молодь є майбутнім нації, і від її набутих кваліфікацій та навичок буде залежати економічний розвиток країни.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питанням дослідження теоретичних та методичних засад регулювання та фінансування діяльності закладів середньої освіти, в тому числі опорних шкіл присвячені праці науковців, серед них: Дем'янишина О. [1], Денисюк О. [2], Засторжнікова І [7], Когут І. [11], Лондар С., Маркуц Ю., Сенишин Б. та ін.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** Фінансування освіти та її якість залежить від багатьох умов функціонування галузі, в тому числі і зовнішніх чинників, що вимагає постійного удосконалення управлінського та фінансового механізму, включаючи нормативи фінансування та міжбюджетні відносини. Надання якісної та сучасної освіти для всіх учнів, незалежно від їх місцезнаходження, є важливим завданням. Суттєве скорочення видатків на освіту вимагає запровадження нових ефективних механізмів фінансування освіти та нових підходів щодо управління. У зв'язку з цим, дослідження функціонування та фінансування опорних шкіл є нагальним питанням, яке потребує невідкладного вирішення.

**Формулювання цілей статті (постановка завдання).** Метою даної статті є дослідження законодавчих аспектів фінансування та функціонування опорних шкіл. Визначення основних джерел фінансування та доведення необхідності розвитку опорних шкіл в Україні. Відтак, нагальне завдання полягає у вдосконаленні фінансового механізму, забезпеченні прозорого та цільового фінансування, визначення основних викликів та пріоритетів розвитку середньої освіти в воєнний час.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Згідно з чинним законодавством, фінансування державних та комунальних закладів загальної середньої освіти здійснюється з різних джерел, таких як державний бюджет, місцеві бюджети та інші дозволені законодавством джерела, наприклад благодійна допомога, гранти і т. д. [6].

Заклади загальної середньої освіти отримують освітню субвенцію з державного бюджету для оплати праці педагогічних працівників, що включає витрати на забезпечення учнів повною загальною середньою освітою. Крім того, закладам загальної середньої освіти надаються субвенції з державного бюджету для підтримки «Нової української

школи» (НУШ), організації інклюзивної освіти та підтримки опорних шкіл [2].

Останнім часом спостерігається зміна державного фінансового забезпечення загальної середньої освіти, що полягає в розширенні джерел фінансування освіти. Цей процес відбувається шляхом зменшення державної частки у загальній сумі фінансових надходжень на освіту, тоді як частка місцевих бюджетів зростає [11].

Принципи децентралізації в управлінні освітою базується на: фінансових мотивах (центральний уряд фінансує вимоги сфери освіти не в повному обсязі); мотивах ефективності (надання змоги прийняття окремих

рішень на місцевому рівні зменшує витрати для досягнення результатів); політичних мотивах (використання для збільшення у прийнятті рішень ролі громадськості, так саме, як у більшості країн) [9].

В 2023 році видатки на освіту займали всього 2,49% в загальних видатках державного бюджету, і лише 0,69% з цих видатків було спрямовано на загальну середню освіту (табл. 1).

Основна частина коштів на фінансування середньої освіти надходить з державного бюджету через освітню субвенцію, яка скоротилась на 10% в порівнянні в 2022 роком (табл. 2).

Таблиця 1

**Динаміка видатків державного бюджету за функціональною класифікацією, млн грн (уточнений річний план)**

код	Найменування коду	2021 рік	%	2022	%	2023	%
00	РАЗОМ	1544156,11	100,0	3264977,02	100,00	2695696,23	100,00
0900	Освіта	70427,64	4,6	70199,08	2,15	67130,83	2,49
0920	Загальна середня освіта	502,32	0,7	510,12	0,73	463,64	0,69
0921	Заклади загальної середньої освіти	265,65	0,4	241,68	0,34	213,83	0,32
0922	Спеціалізовані та спеціальні заклади загальної середньої освіти	236,67	0,3	268,44	0,38	249,80	0,37
0930	Професійна (професійно-технічна) освіта	468,05	0,7	500,56	0,71	1608,18	2,40
0940	Фахова передвища та вища освіта	59471,26	84,4	57917,14	82,50	53437,27	79,60
0941	Заклади фахової передвищої освіти	5933,04	8,4	5805,15	8,27	5333,24	7,94
0942	Заклади вищої освіти	53538,22	76,0	52111,99	74,23	48104,03	71,66
0950	Післядипломна освіта	1059,18	1,5	353,39	0,50	331,75	0,49
0960	Позашкільна освіта та заходи із позашкільної роботи з дітьми	710,36	1,0	659,05	0,94	731,19	1,09
0970	Програми матеріального забезпечення закладів освіти	756,92	1,1	104,81	0,15	997,63	1,49
0980	Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері освіти	1881,82	2,7	1472,44	2,10	1352,85	2,02
0990	Інші заклади та заходи у сфері освіти	5577,74	7,9	8681,58	12,37	8208,32	12,23

Джерело: складено авторами за даними [14]

Таблиця 2

**Державні субвенції на розвиток освіти, млрд грн**

	2021	2022 (після скорочення видатків)	2023
Освітня субвенція	99,6	97,2	87,5
Для осіб з ООП	0,5	0,45	0,3
Облаштування безпечних умов з ЗЗСО			1,5
Придбання шкільних автобусів			1,0

Джерело: [3]

Формула освітньої субвенції спрямована на стимулювання управлінських органів освіти до оптимізації мережі закладів загальної середньої освіти та ефективного використання коштів. Субвенція враховує один з основних показників – кількість учнів, оскільки саме вони є основними користувачами освітніх послуг. Розмір субвенції зменшується для шкіл з низькою кількістю учнів з метою сприяння створенню опорних шкіл. В 2023 році додалися 2 нові субвенції: придбання шкільних автобусів та на облаштування безпечних умов у закладах загальної середньої освіти.

Надання субвенцій з державного бюджету на створення безпечних умов у ЗЗСО регулюється постановою № 419 від 20.04.2023 р. Головними умовами є кількість учнів, при чому для опорних шкіл дана кількість складає 200 учнів, а для всіх інших шкіл – 350 а також співфінансування місцевої ради у відповідності до індексу податкової спроможності.

В 2022 була оновлена формула освітньої субвенції і збільшено коефіцієнт для іншого педагогічного персоналу у залежності від частини сільського населення, змінено розміри річних заробітних плат вчителів та інше. В 2023 році МОН зберегло формулу розподілу освітньої субвенції, яка використовувалась з 2018 по 2022 роки, з двома важливими змінами, які будуть застосовуватися лише у 2023 році: державне фінансування не включатиме додаткові години навчального плану по окремим предметам, факультативні курси, індивідуальні заняття та інше; застосовуватиметься коефіцієнт 0,9 для коригування обсягу субвенції, розрахованого за формулою розподілу освітньої субвенції, що діяла у попередньому році. Зараз потрібен прозорий та зрозумілий механізм розподілу освітньої субвенції на рівні областей та громади, особливо в умовах воєнного конфлікту, для забезпечення обґрунтованого та прозорого розподілу

освітньої субвенції між обласними та місцевими бюджетами.

Опорні школи створюються з метою забезпечення всім дітям рівних можливостей отримати якісну освіту, ефективно використовувати ресурси та є частиною процесу реформування системи загальної середньої освіти та оптимізації шкільної мережі. З метою забезпечення кращого доступу сільських учнів до якісної середньої освіти, з 2017 року створюються опорні школи, до яких дітей з навколишніх населених пунктів доставляють автобусами. Крім того, на початку 2019 р. в Україні прийнято Закон, у якому зафіксовано, що вступники, які мають бажання працювати в сільській місцевості, уперше зможуть скористатися правом першочергового зарахування на бюджет. Наразі це право поширюється на майбутніх лікарів та вчителів, що оберуть навчання за спеціальностями галузей знань 01 «Освіта/Педагогіка» і 22 «Охорона здоров'я» [10].

Станом на 06.2022 в Україні функціонувало 1216 опорних шкіл, 37% від яких функціонує в звичайному режимі, 31% у дистанційному режимі і 32% у змішаному. За кількістю найбільше опорних шкіл в Полтавській 96 од, Київській – 89 од, Житомирській – 86 областях, найменше в Чернівецькій області – 2 опорні школи [12] (рис. 1).

Урядом планується виділити 150 млн грн на розвиток дистанційної освіти та розвиток нових технологій. Однією з нагальних тем є виділення коштів на відбудову закладів освіти. За час війни було пошкоджено 2663 заклади освіти, 326 з них зруйновано. Місцеві органи влади почали ремонти і відновлення за власний кошт, часто за підтримкою міжнародних організацій.

Багато міжнародних організацій допомагають освітнім закладам в Україні. Україна отримала фінансову допомогу від Європейського Союзу у розмірі 100 млн євро для відновлення

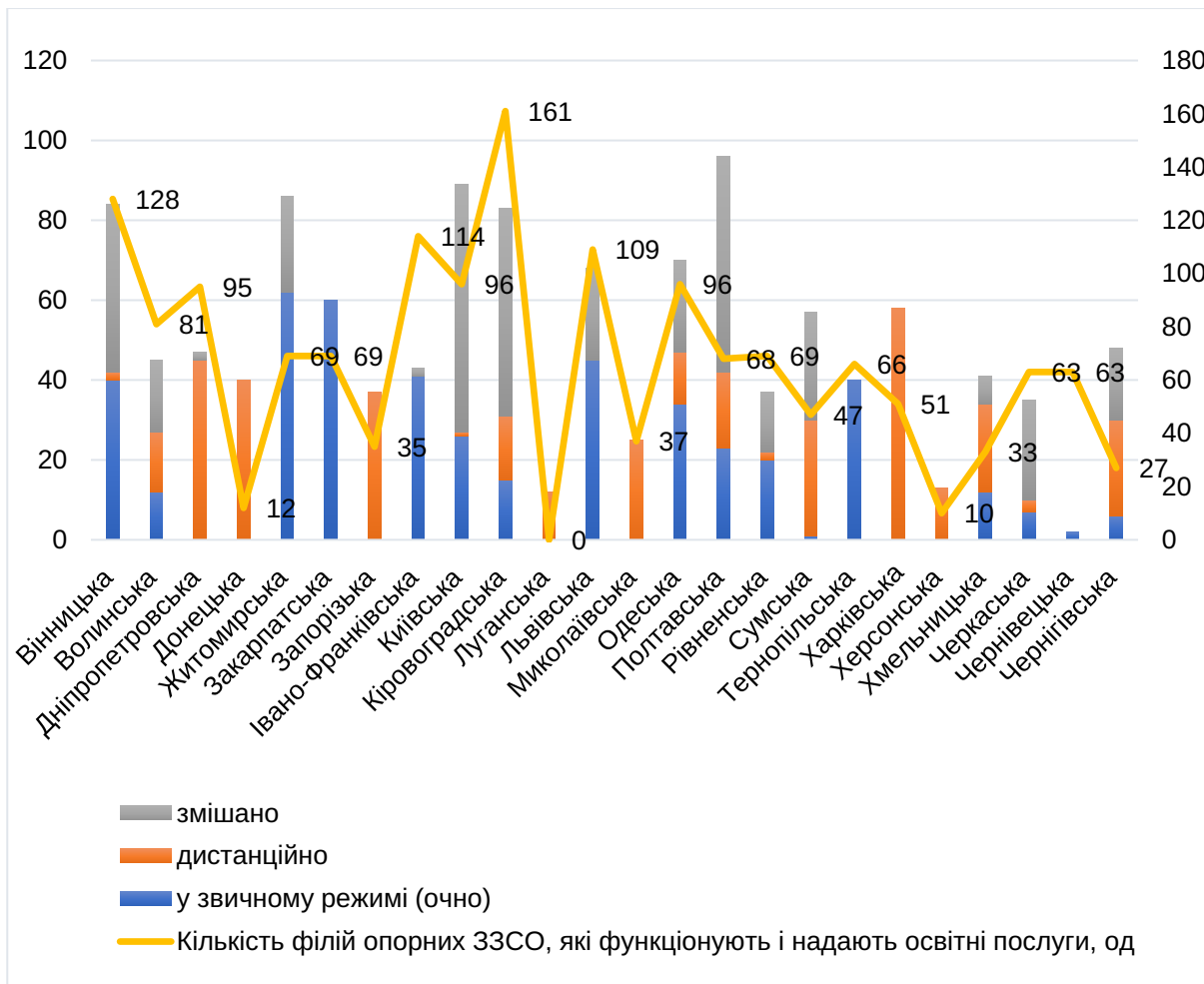


Рис. 1. Кількість опорних ЗЗСО, які функціонують і надають освітні послуги, од.

Джерело: складено авторами за даними [12]

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

освітньої інфраструктури. Ці кошти були розділені на дві частини. Перша складова включала 34 мільйони євро гуманітарної допомоги, які були направлені через структури ООН, зокрема ПРООН та Офіс ООН з обслуговування проєктів. Ці гроші були спрямовані на ремонт легких і середніх пошкоджень, таких як вікна, дахи, двері, каналізація та опалення, а також на обладнання класів у навчальних приміщеннях і бомбосховищах. Друга складова складала 66 мільйонів євро і надійшла безпосередньо до українського державного бюджету [11].

У межах ініціативи «Спільно до навчання» 1 тис. опорних шкіл отримали від ЮНІСЕФ по 3 тис. доларів у гривневому еквіваленті для підтримки безперервного навчання дітей у цьому навчальному році. Одноразовий грант має допомогти опорним школам забезпечувати навчальний процес.

**Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у пода-**

**ному напрямі.** Таким чином, основними можливостями для середньої освіти в даний час є: покращення якості загальної середньої освіти шляхом більш ефективного використання бюджетних ресурсів; залучення додаткових міжнародних коштів для фінансування закладів загальної середньої освіти; створення безпечного та комфортного середовища для всіх учасників освітнього процесу в загальноосвітніх школах, включаючи цифрове середовище; розвиток гнучких та альтернативних форм та моделей навчання та систем оцінювання.

Загальною проблемою, що ускладнює прозорий розподіл коштів, є неузгодженість відкритих даних про фінансування закладів загальної середньої освіти. Також відсутні узгоджені та верифіковані реєстри здобувачів освіти та педагогічних працівників [2]. Окрім того, відсутні нормативи фінансового забезпечення закладів освіти, а також достовірні дані щодо витрат на одного учня з урахуван-



ням коштів державного, обласного та місцевих бюджетів, а також коштів батьків.

Міністерство освіти і науки (МОН), спільно з місцевою владою, повинно впроваджувати принцип «гроші ходять за дитиною», що передбачає оперативний збір інформації про кількість учнів, особливо в період воєнного стану, коли міграція учнів дуже велика. Необхідно розглянути можливість доповнення

формули субвенції якісними показниками. Крім того, важливо активніше співпрацювати з міжнародними організаціями, які можуть надати допомогу. Також слід стимулювати місцеву владу інвестувати ресурси у розвиток освіти в громаді. Можлива розробка нових програм співфінансування з державного та місцевих бюджетів для покращення матеріально-технічної бази.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дем'янишина О., Ареп'єва О., Гвоздей Н. Оцінка фінансування закладів середньої освіти в умовах децентралізації. *Економічні горизонти*. 2022. № 3(21). С. 121–131. DOI: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.3\(21\).2022.274346](https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(21).2022.274346).
2. Денисюк О., Дронь Т., Колодій Опорні школи: особливості організації та фінансування. *Освітня аналітика України*. 2018. № 1. URL: [https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2018/12/71\\_81\\_Denisuk\\_ta-in.pdf](https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2018/12/71_81_Denisuk_ta-in.pdf).
3. Держбюджет на 2023 рік видатки на освіту та науку. *Міністерство освіти та науки*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/derzhbyudzheta-na-2023-rik-vidatki-na-osvitu-ta-nauku>.
4. Загальна інформація про опорні школи. *Децентралізація*. URL: <https://decentralization.gov.ua/education/oporni-shkoly>.
5. Застрожнікова І., Самофалов Д. Формульне фінансування середньої освіти в умовах децентралізації та роль територіальних громад у фінансуванні шкіл. *Економіка та суспільство*. 2021. № 30. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-23>.
6. Застрожнікова І. В., Безугла Л. С. Майбутнє освіти в територіальних громадах: покращення кадрового потенціалу та оптимізація шкільних мереж. *Економіка та суспільство*. 2022. № 35. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1095>.
7. Застрожнікова І. В. Створення опорних навчальних закладів в об'єднаних територіальних громадах. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2019. № 2(22). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02\(22\)/8.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02(22)/8.pdf).
8. Застрожнікова І. В. Створення опорних навчальних закладів в об'єднаних територіальних громадах. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2019. № 2(22). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02\(22\)/8.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02(22)/8.pdf).
9. Застрожнікова І. В. Принципи децентралізації в управлінні освітою. *Науковий вісник: Державне управління*. 2019. № 2. С. 59–65.
10. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
11. Когут І, Нікуліна О., Сирбу О. та ін. Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. *Saved*. URL: [https://saved.foundation/reports/ua/yearofwar\\_report\\_ua.pdf?fbclid=IwAR37nHRuxpB8NaIESx4HJRyLnOnDWPZ0NKWQmTA\\_NlnmhtE6PQNAODokmQc&utm\\_source=eSputnik-promo&utm\\_medium=email&utm\\_campaign=Newsletter\\_22.03.2023&utm\\_content=647521724](https://saved.foundation/reports/ua/yearofwar_report_ua.pdf?fbclid=IwAR37nHRuxpB8NaIESx4HJRyLnOnDWPZ0NKWQmTA_NlnmhtE6PQNAODokmQc&utm_source=eSputnik-promo&utm_medium=email&utm_campaign=Newsletter_22.03.2023&utm_content=647521724).
12. Опорні школи. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/oporni-shkoli> (дата звернення: 23.05.2023).
13. Токаренко О., Матвієнко Г. Стратегічне управління фінансами територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-5>.
14. Цифрова платформа публічних фінансів Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua/local-budget>.

#### REFERENCES:

1. Demianyshyna, O., Arepieva, O., & Hvozdiei, N. (2022). Otsinka finansuvannia zakladiv serednoi osvity v umovakh detsentralizatsii [Assessment of financing of secondary education institutions in conditions of decentralization]. *Economic horizons*, 3(21), 121–131. DOI: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.3\(21\).2022.274346](https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(21).2022.274346) (in Ukrainian)
2. Denysuk O., Dron T., & Kolodii. (2018). Oporni shkoly: osoblyvosti orhanizatsii ta finansuvannia. *Osvitnia analityka Ukrainy* [Hub schools: peculiarities of organization and financing]. *Educational analytics of Ukraine*, 1. Available at: [https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2018/12/71\\_81\\_Denisuk\\_ta-in.pdf](https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2018/12/71_81_Denisuk_ta-in.pdf) (in Ukrainian)

3. Derzhbiudzhet na 2023 rik vydatky na osvitu ta nauku. Ministerstvo osvity ta nauky [State budget for 2023 expenditure on education and science]. *Ministry of Education and Science*. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/derzhbyudzhet-na-2023-rik-vidatki-na-osvitu-ta-nauku> (in Ukrainian)
4. Zahalna informatsiia pro oporni shkoly. Detsentralizatsiia [General information about hub schools]. *Decentralization*. Available at: <https://decentralization.gov.ua/education/oporni-shkoly> (in Ukrainian)
5. Zastrozhnikova, I., & Samofalov, D. (2021). Formulne finansuvannia serednoi osvity v umovakh detsentralizatsii ta rol terytorialnykh hromad u finansuvanni shkil [Formula financing of secondary education in conditions of decentralization and the role of territorial communities in financing schools]. *Economy and society*, 30. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-23> (in Ukrainian)
6. Zastrozhnikova I. & Bezugla L. (2022) Majbutne osviti v teritorial'nih gromadah: pokrashchennya kadrovogo potencialu ta optimizaciya shkil'nih mrezh. [Future education in territorial communities: improving personnel potential and optimizing school networks]. *Economy and Society*, vol. 35. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1095>.
7. Zastrozhnikova I. V. (2019) Stvorennia opornih navchal'nih zakladiv v ob'ednanih teritorial'nih gromadah. [Establishment of support educational institutions in the united territorial communities]. *Public administration: theory and practice. (electronic journal)*, vol. 2(22). Available at: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02\(22\)/8.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02(22)/8.pdf).
8. Zastrozhnikova I. V. (2019) Stvorennia opornih navchal'nih zakladiv v ob'ednanih teritorial'nih gromadah [Establishment of support educational institutions in the united territorial communities]. *Public administration: theory and practice (electronic journal)*, no. 2(22). Available at: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02\(22\)/8.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02(22)/8.pdf) (accessed 10 May 2023).
9. Zastrozhnikova I. V. (2019) Pryntsypy detsentralizatsii v upravlinni osvitoiu [Principles of decentralization in education management]. *Scientific Bulletin: Public Administration*, 2, 59–65.
10. Zakon Ukrainy "Pro osvitu" vid 05.09.2017 № 2145-VIII [Law of Ukraine "On Education"] from 05.09.2017 № 2145-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (in Ukrainian).
11. Kohut I., Nikulina O., Syrбу O. (2023). Viina ta osvita: Yak rik povnomasshtabnoh vtorhnennia vplynuv na ukraïnski shkoly [War and Education: How a Year of Full-Scale Invasion Affected Ukrainian Schools]. *Saved*. Available at: [https://saved.foundation/reports/ua/yearofwar\\_report\\_ua.pdf?fbclid=IwAR37nHRuxpB8NaIESx-4HJRyLnOnDWPZONKWQmTA\\_NlnmhtE6PQNAODokmQc&utm\\_source=eSputnik-promo&utm\\_medium=email&utm\\_campaign=Newsletter\\_22.03.2023&utm\\_content=647521724](https://saved.foundation/reports/ua/yearofwar_report_ua.pdf?fbclid=IwAR37nHRuxpB8NaIESx-4HJRyLnOnDWPZONKWQmTA_NlnmhtE6PQNAODokmQc&utm_source=eSputnik-promo&utm_medium=email&utm_campaign=Newsletter_22.03.2023&utm_content=647521724) (in Ukrainian).
12. Oporni shkoly. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy* [HUB schools]. Ministry of Education and Science of Ukraine. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/oporni-shkoli> (in Ukrainian)
13. Tokarenko, O., & Matviienko, H. (2023). Stratehichne upravlinnia finansamy terytorialnykh hromad [Strategic management of finances of territorial communities]. *Economy and society*, 47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-5> (in Ukrainian)
14. Tsyfrova platforma publichnykh finansiv Open Budget [Digital public finance platform. Open Budget]. Available at: <https://openbudget.gov.ua/local-budget> (in Ukrainian)